

суспільно-географічні дослідження

Список використаних джерел:

1. Тодоров В.І. Сучасний стан та перспективи розвитку етнічного туризму в Українському Придунав'ї // Часопис соціально-економічної географії. – Харків, 2010. - № 10. – с. 71 – 75.
2. Міста та райони Одеської області за 2011 рік: Статистичний збірник / Державна служба статистики України Головне управління статистики в Одеській області; За ред. Т.В. Копилової. – Одеса: Астропринт, 2012. – 291 с.
3. Одеська область: Географічний атлас: Моя мала Батьківщина / Відповідальний редактор Т.В. Погурельська. – К.: ТОВ "Видавництво "Мапа", 2002. – 20 с.
4. Одеський регіон: передумови формування, структура та територіальна організація господарства: навч. посібник / авт.. колектив: О.Г.Топчієв [керівник], І.І. Кондратюк, В.В. Яворська [та ін.]. – Одеса: Астропринт, 2012. – 336 с.

Яценюк Ю.В.

*Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського*

ПЕРСПЕКТИВНІ ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ЗАПОВІДНІ ОБ'ЄКТИ ВІННИЧЧИНИ

Запропоновано розширення природно-заповідного фонду за рахунок історико-географічних об'єктів. Виділено та охарактеризовано чотири групи історико-географічних заповідних об'єктів. Розглянуто перспективні історико-географічні заповідні об'єкти Вінницької області.

Предложено расширение природно-заповедного фонда за счёт историко-географических объектов. Выделены и охарактеризованы четыре группы историко-географических заповедных объектов. Рассмотрены перспективные историко-географические заповедные объекты Винницкой области.

The expansion of natural protected areas on account of historical and geographical objects is suggested. Four groups of historical and geographical protected areas are distinguished and characterized. The perspective historical and geographical protected objects of Vinnytsya region are considered.

Вступ. У межах Вінницької області нараховується 412 природно-заповідних об'єктів. Заповідність нашого регіону досягає 2,28 %. Це один з найнижчих показників на Україні. Можливості його збільшення за рахунок ділянок натуральної природи майже відсутні. У цих умовах значний резерв представляють історико-географічні об'єкти. На основі деяких з них уже функціонують заповідні об'єкти. За ними майбутнє природно-заповідного фонду Вінниччини.

суспільно-географічні дослідження

Ідея створення історико-географічних заповідних об'єктів належить Г.І. Денисику. Саме з його іменем пов'язані основні напрацювання з цієї проблеми [4]. Проте, стан її вирішення сьогодні є лише початковим.

Метою цієї статті є виявлення та опис різноманіття перспективних історико-географічних заповідних об'єктів Вінницької області. Основними завданнями були систематизація інформації про історико-географічні заповідні об'єкти, їх класифікація та опис найвидатніших історико-географічних заповідних об'єктів Вінниччини.

Основний матеріал. Можна виділити такі чотири групи перспективних історико-географічних заповідних об'єктів: археологічні, архітектурні, історичні та монументальні. Їх можна створювати на основі відповідно археологічних, архітектурних, історичних і монументальних пам'яток. До пам'яток археології відносяться залишки давніх поселень, валів, курганів, городищ, ровів та інших воєнно-інженерних споруд. До пам'яток архітектури відносяться історико-географічні центри міст і містечок, церкви, костели, монастирі, садиби, водяні млини [3, с.93]. Пам'ятки історії представлені братськими могилами загиблих у громадянській війні 1918-1920 років воїнів, могилами жертв голодомору і політичних репресій 30-х років ХХ ст., братськими могилами загиблих під час Великої Вітчизняної війни воїнів, могилами жертв фашизму. Четверта група перспективних історико-географічних заповідних об'єктів може бути створена на основі пам'яток монументального мистецтва [5].

На території Вінницької області люди селились з найдавніших часів. У межах нашого краю виявлено 1507 пам'яток археології місцевого значення від пізнього палеоліту до середньовічного періоду. Одне з найдавніших поселень області сформувалось у пізньому палеоліті (XXVII тис. до н.е.) у межах сучасної території Вінниці. Стоянка цього часу знайдена на III надзаплавній терасі р. Вишні, біля її гирла, в районі сучасних приватних будинків на вулиці Вишневий узвіз. Поселення мало розміри 200×100 м. Для нього були характерні куренеподібні, частково вкопані в землю житла [6, с. 46-47].

На Вінниччині залишилось 250 курганів. Найбільша їх кількість зосереджена в Ямпільському, Іллінецькому, Крижопільському, Бершадському й Теплицькому районах області. Найвідомішими з них є кургани у селах Сорока Іллінецького та Пороги Ямпільського районів. На північно-західній околиці села Сорока знаходиться однойменний курган. Його початкова висота становила 28 м, теперішня висота – 15 м, діаметр – 60-80 м [4, с. 165]. Це один з найбільших на Поділлі курган.

Необхідність оборони від нападу ворогів обумовила створення укріплень, одним із різновидів яких були городища. При виборі місця для них враховували зручність для оборони в разі нападу, близькість полів для сіяння хліба, лісів для полювання та заготівлі

суспільно-географічні дослідження

будівельних матеріалів, річок, що давали рибу, воду й зручні шляхи сполучення. На городищах інколи селились, але, здебільшого, вони використовувались для захисту населення від нападу ворогів. Постійні поселення власників городищ розташовувались поруч, на відкритих місцях.

У Вінницькій області виявлено 16 городищ. Добре відомим є Немирівське скіфське городище VII-VI ст. до н. е. між селами Сажки, Озеро та Березівка. Воно має площу близько 150 га і оточене валами висотою 5-12 метрів, шириною 3-6 метрів і довжиною 5,5 км. Частково зберігся рів глибиною 0,5-1,5 м та шириною до 3 м [4, с. 161].

Більш-менш збереглися також Северинівське городище у Жмеринському районі, Дашівське городище в Іллінецькому районі, Григорівське городище у Могилів-Подільському районі. У м. Вінниця виявлено кілька городищ. На території сучасної Обласної психоневрологічної лікарні імені академіка О.І. Ющенка у XI-IX століттях до н.е. існувало городище чорноліської культури. Це було перше укріплення сучасної території міста. Воно було дерев'яно-земляним та займало площу 125×112 м. У VIII-IX ст. н.е. тут існувало городище середньовічних слов'ян [2, с. 14].

У V-III століттях до н.е. у Вінниці, на схилах долини р. Південний Буг, було створене Сабарівське скіфське городище. Воно розташоване на трьох високих горбах і оточене оборонними ровами та валами з трьох боків. Розміри Сабарівського городища 600 м з півночі на південь та 350 м із заходу на схід. У IX-XII століттях н.е. тут існувало городище періоду Київської Русі [6, с. 50].

У межах Вінницької області ландшафтні комплекси значно перетворені та переважають орні землі. На територіях і навколо оборонних валів, городищ і курганів часто зберігаються доагрокультурні види трав'янистих рослин, відзначається підвищена концентрація тварин, під насипами зберігається більш-менш натуральний ґрунтовий покрив. Кургани і городища представляють собою своєрідні «рефугіуми» в умовах тотального перетворення природи. Городища також є об'єктами культурної спадщини національного значення. Тому у найближчій перспективі оборонні вали, кургани і городища мають охоронятись не просто як пам'ятки археології, а як історико-географічні заповідні об'єкти, що поєднують квазіприродні ділянки зі «слідами» історичних подій у вигляді археологічних пам'яток.

У Вінницькій області сьогодні нараховується 580 архітектурних пам'яток. Найбільша їх кількість знаходиться у Вінницькому (131, зокрема 10 національного значення), Могилів-Подільському (86, зокрема 9 національного значення), Шаргородському (42, зокрема 18 національного значення), Тульчинському (31, зокрема 10 національного значення) та Мурованокуриловецькому (25, зокрема 11 національного значення) районах [5].

суспільно-географічні дослідження

Для будівництва костелів, церков і монастирів Вінницької області вибирали найкрасивіші земельні ділянки сіл та міст, а саме: пагорби або незначні підвищення, рівні ділянки в центрах населених пунктів. Потім тут висаджувались плодові та інші дерева, створювали клумби, галявини, підсобні приміщення. У результаті формувалася своєрідний ландшафтно-архітектурний ансамбль. Такі ансамблі органічно поєднують мальовничі природні об'єкти з пам'ятками архітектури (зокрема і національного значення), мають велике культурне значення. У найближчій перспективі вони можуть стати резервом для розширення сучасного природно-заповідного фонду нашого краю.

Найбільш оригінальними релігійними історико-географічними об'єктами Вінниччини є Свято-Усікновенський скельний чоловічий монастир у с. Лядова [3], Домініканський (XVII ст.) та Єзуїтський (XVII-XVIII ст.) монастирі у м. Вінниця, Георгіївська (1809-1819 рр.) та Миколаївська (1754 р.) церкви у м. Могилів-Подільський, Браїлівський Свято-Троїцький монастир (1767 р.), Миколаївський монастир (XVII-XVIII ст.) у м. Шаргород, Давньослов'янський печерний храм з "бушанським рельєфом" у с. Буша Ямпільського району.

У с. Буша Ямпільського району функціонує Державний історико-культурний заповідник «Буша». У ньому охороняються залишки замку, печерного храму, трипільських поселень, козацького цвинтаря, парки скульптури. Оскільки заповідник історико-культурний, то охоронний режим обмежений. Але всю цю культурну спадщину якнайкраще можна зберегти для наших нащадків лише одночасно з охороною природи, в якій вона виникла. На основі поєднання історико-культурного заповідника, русел та скелястих схилів річкових долин Мурафи, Бушанки та Сухої Бушанки, регіонального ландшафтного парку «Мурафа», геологічної пам'ятки природи загальнодержавного значення «Урочище «Гайдамацький яр»» у майбутньому можна було би створити комплексний заповідник із значно більшою площею, суворішим охоронним режимом природних ділянок. Саме такі заповідні об'єкти допоможуть зберегти усю природну та культурну спадщину нашого краю.

Найвідомішими костелами на Вінниччині є костели Св. Олексія (1910 р.) у м. Жмеринка, Св. Миколая (XIX ст.) у м. Бар, Св. Духа (1798 р.) у с. Копайгород та Пресвятої Трійці (1793 р.) у с. Маньківці Барського району, Михаїла Архангела (1793 р.) в смт. Вороновиця у Вінницькому районі, Пресвятої Діви Марії (1747 р.) у смт. Крижопіль, Св. Флоріана (1595 р.) у м. Шаргород [5].

Щодо садиб, то у них гармонійно поєднані особливості архітектури разом із мальовничими ландшафтними комплексами. Таких садиб на Вінниччині тридцять. Найбільш відомими серед них є Національний музей-садиба М.І. Пирогова у м. Вінниця, що одночасно

суспільно-географічні дослідження

є парком-пам'яткою садово-паркового мистецтва місцевого значення [6, с. 106-107], садиба фон Мекк (XIX ст.) у смт. Браїлів, садиби Потоцьких у селах Мурафа та Дербчин Шаргородського району.

До історико-географічних об'єктів відносяться також водяні млини. Млини, які працювали на енергії води, були майже в кожному селі Вінницької області. Вони будувались безпосередньо на річках або на спеціальних відвідних каналах. Біля млина існувала гребля або гатка та невелика водойма [3, с.95]. На прилеглих ділянках висаджувались дерева та кущі. Млини відігравали важливу роль у житті селян: забезпечували їх борошном, були окрасою села, регулювали воду в річках, були місцем укладання ділових угод тощо. На основі поєднання млинів із водоймою, каналом, природним руслом, схилами річкової долини та деревно-чагарниковими насадженнями також можна створювати історико-географічні заповідні об'єкти.

Оригінальними є млини у селах Озаринці (XIX ст.) Могилів-Подільського району, Баланівка (XVII ст.) Бершадського району, Мазурівка (XIX ст.) Чернівецького району, Круподеринці (1896 р.) Погребищенського району, електростанція та млин у м. Немирів, електростанція та водяний млин у селі Сокілець (1899 р.) Немирівського району [5].

У межах Вінницької області нараховується 1800 пам'яток історії. Найбільша їх кількість відноситься до періоду Великої Вітчизняної війни. Особливого значення останнім часом набувають об'єкти, присвячені вшануванню пам'яті жертв голодомору 1932-1933 рр. (59 пам'яток) і безпідставно забутих діячів науки, культури, мистецтва (пам'ятники українському поету та правозахиснику В. Стусу у м. Вінниця та першому президенту УНР М. Грушевському у м. Бар [1, с.283-290].

На Вінниччині нараховується 98 пам'яток монументального мистецтва. Найбільша їх кількість знаходиться у Тульчинському (18), Вінницькому (14), Немирівському (9), Жмеринському (6) та Могилів-Подільському (6) районах. Найбільш відомими серед них є пам'ятники Т.Г. Шевченку, О.С. Пушкіну, О.В. Суворову, П. І. Пестелю і Л. Ратушній у місті Тульчин, М.І. Пирогову та М.М. Коцюбинському у Вінниці [5]. Часто пам'ятки історії та монументального мистецтва знаходяться у парках і скверах. На основі такого органічного поєднання «залишків» природи та «слідів» історичних подій можна створити історико-географічні заповідні об'єкти.

Висновки. На Вінниччині виявлено 3985 історико-географічних об'єктів. Все їх різноманіття можна поділити на такі чотири групи: археологічні, архітектурні, історичні та монументальні. Вони є особливими та, навіть, у деякій мірі унікальними, свідчать про спільну історію розвитку населення, економіки, їх взаємодію з природними компонентами і ландшафтами нашого краю. З метою збереження для наступних поколінь всі ці об'єкти

суспільно-географічні дослідження

потребують охорони держави. Але охороняти їх необхідно разом з навколишніми природними комплексами, з якими вони часто органічно поєднані. Сформовані внаслідок цього історико-географічні заповідні об'єкти у перспективі дадуть можливість розширити та вдосконалити природно-заповідний фонд Вінницької області.

Література

1. Географія Вінницької області: [за ред. Денисика Г.І. та ін.] – Вінниця: Гіпаніс, 2004. – 308 с.
2. Вінниця: історичний нарис: [гол. ред. Подолинний А.М.] – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 304 с.
3. Давиденко В.В. Монастир / В.В. Давиденко – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика». – 2006. – 272 с.
4. Денисик Г.І. Природнича географія Поділля / Денисик Г.І. - Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 1998. - 184 с.
5. Яцентюк Ю.В. Історико-географічні заповідні об'єкти Вінницької області / Ю.В. Яцентюк, Н.Ю. Татаренко // Актуальні питання географічних, біологічних та хімічних наук: основні наукові проблеми та перспективи дослідження: зб. наук. праць ВДПУ. – Вінниця, 2014. – Вип.11 (16). – С. 7-9.
6. Яцентюк Ю.В. Природа міста Вінниці / Ю.В. Яцентюк - Вінниця: Едельвейс і К, 2011. – 128с.

Білецький М. І., Ванда І. В., Котик Л. І.
*Львівський національний університет
імені Івана Франка*

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ “СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ” У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Розкрито структуру дисципліни “Соціальна географія” на основі навчальної програми. Обґрунтовано розподіл на змістовні модулі, розглянуто їхнє тематичне наповнення лекціями та практичними і семінарськими заняттями. Україно- та студентоцентризм виділено як винятково важливі особливості сучасного викладання “Соціальної географії”.

Раскрыта структура дисциплины “Социальная география” на основе учебной программы. Обоснованно деление на содержательные модули, рассмотрены их тематическое наполнение лекциями, практическими и семинарские занятиями. Украина-и студентоцентризм выделены как исключительно важные особенности современного преподавания “Социальной географии”.

The structure of discipline based on curriculum at Ivan Franko National University of Lviv is enlighten. Division into three modules, their thematic content by lectures, practical and seminars are presented. Ukraine-centered and student centered approaches are highlighted as crucial features of modern teaching of “Social Geography”.

Постановка проблеми і актуальність дослідження. Соціальна географія, як одна з чотирьох основних складових суспільної географії [7, с. 25–29] вивчає геопросторову організацію соціальної сфери суспільства як загалом, так і в розрізі окремих її складових